

• *Utószó* •

•

•

•

• ZABOSNÉ GELETA PIROSKA ÖNÉLETÍRÁSA •

E könyv, amelyet kezében tart az olvasó, nem szépirodalmi alkotás, nem szépíró – vagy „hivatásos” író, ahogy egyesek mondani szeretik – keze munkájaként vettetett papírra. Azok közé az írások közé tartozik, amelyeket az utóbbi években paraszti önéletírásnak vagy népi önéletrajznak szokás nevezni, s amelyeknek száma az utóbbi esztendőök magyar és magyar nyelvű könyvkiadásában örvendetesen megszorodott. Könyvünk tehát nem előképek nélküli, bár szövegének olvasásakor nem derül ki, hogy írója ismerte-e bármelyiket is ezek közül a kiadványok közül. Úgy találjuk, hogy nem, ami voltaképpen teljesen közömbös is Zabosné Geleta Piroška könyvének olvasásakor, hisz a paraszti önéletírások megalkotói úgyis mindig önnön mesélő kedvük, ráérő idejük, nemkülönben a velük született elbeszélői tálatom benső parancsai szerint szokták megfogalmazni életük folyásának történetét. A vájtfulúbb olvasók emlékezetében – annyi esztendő után is – kellemes olvasmányélménynek számít a nagy író rokona, a testvéröccs Tamási Gáspár önéletírása, amelyben az életét Farkaslakán leélő székely parasztember mondta el megkapó nyelvi bájjal a maga sorsának eseményeit, oly módon persze, hogy az egy ember élete tulajdonképpen mégis a tipikust juttatja eszünkbe, hisz a népi önéletrajzok – miként arra a kérdés gyarapodóban levő irodalma is nyomatékkal utal – az egyéni sors eseményeinek egyéni ízű elmondásával végül is egy-egy társadalmi réteg megismerését teszik lehetővé az olvasó és néhány szaktudomány számára.

Több oka is van annak, hogy az eddig ismeretes legalább tucatnyi magyar nyelvű paraszti önéletírás eseménynek számított megjelenése idejében. Amekkora sikerük volt a szakemberek körében – itt elsősorban a népelet- és néphagyománykutatókra gondolunk, akik nem egy esetben kezdeményezői is voltak egy-egy paraszti önéletírás létrejöttének –, ugyanakkor a széles olvasóközönségnél is; gyakorlatilag szinte mindegyikből sikerkönyv lett, leszámítva persze azokat a szövegeket, amelyek a kiadás körülményei folytán nem kerülhettek be a nyilvános könyvárusi forgalomba. A siker egyik oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy az átlagolvasó az esetek többségében valóban olvasmányos élettörténeteket ismerhetett meg ezeknek a kiadványoknak a lapjain; általában átlagemberek önéletírását. Olyanokét, akik beleszülettek – néha belesodróptak, belesodródtak – egy-egy régió

történelmének köznapjaiba és viharaiiba, s az utóbbiból szerencsésen, de nem ritkán megtépázva, életre szóló tapasztalattal megrakodva evickéltek ki; ki-ki képességei és szerencséje: a véletlenek sorsirányító keze által. Sokan szinte önmagukra vagy környezetük egy-egy figurájára ismertek ezekben az írásokban, szinte önnön sorsukat látták bennük megfogalmazódni nem tudván arról, hogy az ilyen paraszti önéletírások megszületésében a szerző tipikus életsorsa, valamint felszínre kerülő epikus hajlamai és talentoma mellett – miként arra a fentebbiekben már célzást tettünk – sokszor nagy szerepük volt a népéletkutatóknak, akik rábeszéltek az öregembereket vagy öregaszonyokat életük sorának papírra vetésére.

Ami azonban ezeknek a könyveknek befogadás-lélektani körbejárásánál is fontosabb, s újfent nem becsülve le természetesen a fogadtatásukkal kapcsolatban levonható következtetéseket, az azoknak a tényeknek és adatoknak a relevanciájában rejlik, amelyek ezeknek a könyveknek lapjain nyertek minden tekintetben hiteles írásos rögzítést. Minden bizonnyal nem tűnik többnek lapos alanyi irányra való törekvésnek, ha azt mondjuk, hogy a népélet kutatói ezekben az alkotásokban bővizű forrásaira lelhetnek a paraszti (vagy általában falusi) hagyományos életforma adatainak. Egy-egy falu vagy vidék népélete vagy hagyományvilága tárul fel ezekben a könyvekben, nem ritkán párjukat ritkító adatokat mentve át a szájhagyományozás fokán rekedt szubkultúra szintjéről immáron az írásbeliség szintjére. A fogalmazás stilisztikai besorolhatóságától függetlenül előbbi mondataink mégis a lényegyet igyekeztek célba venni: utalni arra, hogy ezek az írásművek semmi esetre sem a fictionök sorába tartoznak, hanem éppenséggel a nonfictionök jellemzői vonatkoztathatók inkább rájuk; önéletírás-jellegükből adódóan nem magának a szövegnek az epikai hitele az elsődleges bennük, hanem a szöveg hordozta események, megfigyelések, töprengések következtetéslevonások hitele, egy hagyományos életmód szokásainak, magatartástípusainak, értékhierarchiájának rendszerében. Ezek az utóbbi mozzanatok azok, amelyek a pusztá olvasmányélményen túl is érdekelhetik, és érdeklik is a népéletkutatókat.

Az eddig ismeretes paraszti önéletírások mindegyike elemezhető az itt elmondottak szempontjából is, hisz a paraszti életformába

•

beleszületett, belenevelődött önéletírók voltaképpen nem is mondhatnának el mást, mint azt a világot, annak a mikroközösségnek szabályai és magatartásformái által megélt életvitelt, amelyet képviseltek és megvalósítottak. Ezért nem véletlen a kérdés irodalmában megfogalmazódott szemlélet, hogy a paraszti önéletírások minden egyéni többletük, színezetük mellett is a maguk társadalmi osztályának jellemzőit és jellegzetességeit rögzítik, mintegy öntudatlanul is saját közösségük szabályozó rendszere irányítja tollukat akkor is, ha az önéletírás megfogalmazásának jelene időben igen messze esik már az egyéniség- és világlátásformáló közösségi összetartozástól.

A fent elmondottak fényében – tehetjük fel a kérdést – mi hámozható ki a kezünkben tartott könyvből, Zabosné Geleta Piroska önéletírásából? Erről is szükséges pár szót ejtenünk, hisz egyrészt alkalmunk nyílik mintegy mérlegre tenni az előbb vázolt elképzeléseket, másrészt pedig utalnunk ennek a jugoszláviai magyar kultúrában műfajavató könyvnek a sajátosságaira.

Könyvünk egy parasztcsaládban született, s később is paraszti, félpaszti sorban élő asszony életét írja le nagyjából a századfordulótól körülbelül a hetvenes évek derekáig. Az önéletírás eseménytörténete Horgoson játszódik, ahol a szerző született és ma is él. Zabosné Geleta Piroska egész életére – ebből következően önéletírására is – rányomja bélyegét egész életének nagy kedvtelése: a műkedvelő színjátzó munkában való részvétel; a húszas évektől kezdve egészen a hetvenes évek derekáig tevékeny részese s szervezője volt szülőfaluja műkedvelő művelődési életének. Ezek tehát azok az adatok, amelyek ezt a könyvet – műfajának megfelelően – behatárolják.

Népelet-búvárlati szempontból alapvetően fontos, hogy ez a viszonylag terjedelmes önéletírás hordoz-e annyi információt: irodalmi, folklorisztikai és néprajzi természetűt, amely műfaji besorolását, s voltaképpen kiadását is indokolja s meggyőzővé teszi. Szövegünk olvasásakor szembetűnő, hogy Zabosné Geleta Piroska határozott nyelvérzék birtokában, szinte a szóbeliség hosszan hömpölygő sodrásával foglalja írásba életének folyását; ez természetesen nem is tartható kimondottan meglepőnek: a paraszti önéletírások lényegéből következik ugyanis, hogy bizonyos tekintetben átmenetet képeznek a szóbeliség és az írásbeliség foka között; olyan példák-

ról is tudomásunk van ugyanis, hogy egy-egy ilyen önéletírás úgy készül, hogy az emlékező a mondandóját hangrögzítő készülékbe mondva bocsátja a majdani összeállító, a szöveget egybekomponáló szakember rendelkezésére.

Zabosné Geleta Piroska esetében mégsem a „nép egyszerű gyermekébe” beleszorult tálentom művi eszközökkel történő kihámozásáról és kibontogatásáról van szó; könyvének kéziratát maga vetette papírra, csiszolt nyelvhasználatán észrevehető, hogy életében sokat olvasott. Nyelve szinte teljes egészében még abba a romlatlan nyelvi állapotba tartozik, amelyet a jugoszláviai magyar írók közül is már csak néhányan mondhatnak magukénak. E könyv olvasásakor nem lehet nem észrevenni, hogy a szerző a maga társadalmi környezetének nyelvi közlekedésében oly szívesen használt proverbiumokat gyakran és előszeretettel szövi bele elbeszélésébe, ezáltal sajátos és külön ízt kölcsönöz egész önéletíró szövegének.

Könyvünkben nyomon követhető a paraszti önéletírások jellegzetes szerkesztési eljárása; kicsillan mögüle, hogy az, aki papírra vetette, a szóbeliségre emlékeztető szövegsodrás mellett tisztában van az írásos megnyilatkozás elemi követelményeivel is. Ez azt jelenti, hogy a szövegnek van egyfajta – többé-kevésbé betartott – időrendisége, amely az írástevő emlékező felcseperedésének, eszmélkedésének és felnőtté válásának fonalát követi. Zabosné Geleta Piroska fegyelmezett szöveget vetett papírra; indulatok és érzelmek ritkán billentik ki a szövegritmust, ez alól talán azok a részek képeznek kivételt, amelyekben nagylánykodásának és férjhez menésének egy-egy eseményét beszél el. Megragadóan asszonyos részei ezek önéletrajzírásának, s persze lebilincselően emberiek is, hisz azt érezzük ki elbeszéléséből, hogy a hetedik évtizedében járó idős asszony fegyelme és fegyelmezett fogalmazása mögül is kivillan, szinte melegít az Ifjúság (itt nem lehet nem nagybetűvel írni ezt a szót!) félszáz esztendő múlva is szívbemarkoló varázslata, amely széppé teheti az emlékeztést.

Ami nyelvi, tartalmi és tematikai vonzerején túl is érdekes lehet a jugoszláviai magyar tudományosság számára ebben a könyvben, az a népelet bizonyos fokú egybefogott ismertetése, a kultúraváltás egyes fokozatainak megismerése, a mesterségekbe való betekintés stb. Tekintettel arra, hogy olyan szerző írta ezt a könyvet, aki a hagyó-

•

mányos paraszti sorból tulajdonképpen már rég kikerült, párjukat ritkító etnográfiai adatokat nem lehet benne keresni. Ezzel szemben viszont ez a munka is megerősíti mindazt, amit a magyar és a jugoszláviai magyar folklorisztika a maga tudományos vagy tudományosabb eszközeivel feltárt, vagy fel szándékozik még tárni. Hadd utalunk itt a könyvnek azokra a lapjaira, amelyekben az észak-bácskai Rózsa Sándor-hagyomány elevenedik meg. Egyszer utána kellene nézni, hogy a könyvben emlegetett Töncsöre valóban tagja volt-e Rózsa Sándor betyárbandájának, s vannak-e párhuzamai annak a történetnek, amely ennek a névnek az eredetét magyarázza. Annyi mindenesetre már most is igazolható a dél-alföldi betyárvilág krónikái alapján, hogy Horgos beletartozott abba a hálózatba, amelyet a betyárok maguknak kiépítettek. Buzgalomban megöszült rendőrségi besúgók jelentései szólnak arról, hogy a XIX. század második felének elején a horgosi Kárász-major közelében levő Buzsák kertészfalucskában szokták hagyni lovaikat a betyárok, sőt az egyik kertész menyecske lánya mosni is szokott kedvenceire. A menyecskelány érdeklődéséből arra is gyanakodni lehet, hogy nem voltak utolsó gyerekek ezek a betyárok. Hogy Horgos is érdekelte őket, azt az is bizonyítja, hogy Domsits Antal plébánost két ízben is ki akarták fosztani rövid két esztendő leforgása alatt. Ez 1851-ben sikerült is nekik, s akkor vetemedett a plébános arra a szokatlan óhajra, hogy engedélyezze számára a megyefőnök kétcsövű puská tartását. Hogy ez megadatott-e a horgosi plébánosnak, nem tudjuk, annyi azonban biztos, hogy volt olyan időszak is, amikor négy fegyveres polgári őr vigyázott éjszaka a paplakra.

Ugyancsak megörökítette számunkra ez a könyv a szelevényi erdőben és a pusztán termő árvalányhaj mondáját. A szerző utal arra, hogy úgy hallotta, ebből arra tudunk következtetni, hogy szájhagyományozott szüzsé került végül is lejegyzésre az önéletírás lapjain. Szintén meg kell említeni, hogy az eschatologikus mondai hagyományok valószínűleg legelterjedtebb változata, a világháborút megjósoló üstökös hiedelme ugyancsak többször fölbukkan a könyv lapjain. Ezt a kérdést az irodalom természetesen már régen nyilvántartja, s azt is tudjuk, hogy elterjedésében nem lehetett kis részük a múlt századi ponyvanyomtatványoknak sem. Számunkra és az olvasó számára ez az adat elsősorban azért érdekes, mert a háború- és világegészségjósó

üstökös nem kontextusából, tehát a népeletből és a néphagyományból kiszakítva kerül említésre, hanem abba beleágyazva, mintegy az első világháború kitörésének hangulatát illusztrálja a nép körében.

Zabosné Geleta Piroska saját életének folyását elbeszélve szinte észrevétlenül állít emléket néhány embernek, aki a maga módján mind voltaképpen egy-egy típusát személyesíti meg a szülőföldje fejlődését továbbvivő lakosainak. Az emlékezés melege és a szeretet hatja át azokat a lapokat, amelyeken a szüléről, Mosó Pannáról, az egykori horgosi kocsonya- és kenyérárus öregasszonyról beszél. Az embernek, miközben ezeket a lapokat olvassa, óhatatlanul a szegedi Szaka Panna jut eszébe, Bálint Sándor özvegy édesanyja, aki paprikahasítóként és a paprikahasító lányok sorsának egyengetőjeként kormányozgatta nem kis találékonyssággal, eréllyel, de mindenekelőtt nagy-nagy emberséggel a maga és hozzátartozói sorsát. Ugyanennek a típusnak a megtestesítője Geleta Piroska horgosi könyvében a szüle, aki ugyancsak özvegyasszonyként véve védőszárnya alá népes családját a férfikezet és -erélyt nélkülöző világháborús esztendőkből arra is szakított magának időt, hogy a maga családja gyámoltalanjai mellett a közeli utcák gyámoltalanabbjait is ellássa, ha mással nem, hát jó szóval, vigasztalással, ami a maga helyén és idejében van olyan fontos, mint a falat kenyér. Mosó Panna, a szüle, szinte a nagycsalád vezetőjének erélyével, s elsősorban tekintélyével kormányozta népes családját mindaddig, míg fiai haza nem tértek a háborúból, már aki hazatért, mert a legkisebb soha nem jött haza, hiába imádkozott érte rendületlenül minden este, kissé tán maga is mindörökre elhantolva emlékezetében a világgá ment legkisebb fiút, akit magával rántott a pusztulásba a horgosi temetőt érintő csóvájú üstökös.

A másik ember, akinek a szülehez hasonlóan akaratlanul is emléket állít könyvében, az az édesapa, a vállalkozó kedvű és természetű suszter, aki egy időre mozialapítással cserélte fel a dikicset, kaptafát és a lábszíjat. A dolgos, háborút megjárt, s ennek folytán a keserűségbe hajló komolyságú mesterember nemcsak mozialapítással próbálkozott, hanem paprikatermeléssel is, s így lett belőle Horgos egyik legjobb paprikatermelője. Becsületessége és az emberi komiszságokat megvető természete folytán aztán nem egyszer érte kár is, éppen a paprikatermesztéssel kapcsolatban.

•

Önéletírásról lévén szó hosszan foglalkozik a szerző megboldogult férjével, Zabos Imrével is, aki felmenőivel együtt a nagytörvényű emberek közé tartozott, annak a típusnak a megtestesítői közé, akik természetükből következően az indulatok végletei közt megfeszülve égnek el, nem ritkán végül is az ital rabjaiként. Ez a sors érte Zabos Imrét is, aki egy fokozattal már maga mögött látzott hagyni a földet, ő már gépész és cséplőgép-tulajdonos is volt, de ennek ellenére az a világ határozta meg egész emberi magatartását, amely a földből élő, s ahhoz tíz körömmel ragaszkodó alföldi emberekre jellemző. Olyan ember volt, aki megkísérelte, de végül is nem tudott úrrá lenni természetén; vagyonilag konszolidált ember létére is az ital vitte a sírba. Ilyen ember mellett élte le élete javát Geleta Pirokska, de önéletírásában nincs nyoma gyűlöletnek; ő még örökölte a parasztasszonyok belenyugvó, türelmes, mindent eltűrő és elbíró, öregkorban lelket megkeményítő nyugalmát; erre egyébként nagyon közeli példát szolgáltatathatott számára a szüle, Mosó Panna, aki minden csapás ellenére mindig ember tudott maradni. Nem véletlen, hogy az egész könyv legszebb lapjai éppen róla, a szüléről szólnak; Mosó Panna, az alföldi öregasszony szinte eszményképpé magasztosul a szerző emlékeiben, amint lábbelit kímélő, s öreg lábát gyógyítgató szándékkal és elhatározással lépeget a meleg horgosi aranyhomokban, miközben feje fölött ott ragyog a Nap, az örök tarhonyaszárító csillag.

Nyilvánvaló természetesen, hogy egy ember életének hat-hét évtizedéről beszélni kurta utószóban alig lehetséges; erről maga az önéletírás beszél. Magunk mindössze arra szerettünk volna néhány szóban rámutatni, hogy ez a könyv, amely – mint említettük is – *műfajt* avat a jugoszláviai magyar könyvkiadásban, minden tekintetben nyeresége kultúránknak, hisz a mesélő kedv és a nyelvi erények mellett népeletünk múltjának és közelmúltjának egy-egy mozzanatát is megcsillantja. Másrészt pedig szép példáját látjuk benne annak is, hogy egy parasztivadék, akinek évtizedeken át dédelgetett, de soha meg nem valósult álma, hogy tanítónő lehessen, hogy találta meg a kárpótlását a műkedvelő színjátszásban, a népi táncművelés ápolásában, egyáltalán a falusi műkedvelés szervezésében és előmozdításában. Amilyen mértékben tartható tipikusnak

Zabosné Geleta Piroska élete, valószínűleg ugyanolyan mértékben tanulságos is; a kitartást példázza, a türelmet és a nyugalmat, amelyet örökül kapott a szülétől, Mosó Pannától, hogy mindennek ellenére érdemes végigélni egy életet, tartalmat találni neki.

És hát ha az egyéni sors tükrében is, Zabosné Geleta Piroska önéletírásán keresztül szűkebb hazánk történelmének egy-egy szakasza is kirajzolódik, ahogy a nagy történelmi sorsfordulók átgyűrűztek és lecsapódtak egy falusi asszony életének mindennapjaiban és emlékezetében. Köztudott, hogy Európának ebben a szegletében soha nem látott reneszánszát figyelhetjük meg az emlékezésirodalomnak; a sors- és történelemformálás egykori részesei, s a kisemberek is, akik tudtukon kívül ugyancsak formálói voltak a történelemnek, tollat véve a kezükbe mondják el mindazt, ami bennük tapasztalatként csapódott le az esztendők folyamán. Bizonyos tekintetben Zabosné Geleta Piroska önéletírása is ebbe a nagy egészbe tartozik, mert az ő munkálkodásának nyomai is megmaradtak; ha megírja egyszer valaki a jugoszláviai magyar műkedvelés összefoglalását, róla és Zabos Imréről nem feledkezhet meg. (Az igazság és a „sancta philologia” kedvéért persze meg kell jegyeznünk, hogy egy majd ötödfél évtizeddel ezelőtt készült összefoglalás, a jugoszláviai magyar műkedvelés almanachja Zabos Imre és Geleta Piri nevét is megörökítette, akik akkoriban már fiatal házasként vettek részt Horgos műkedvelő életében.)

Zabosné Geleta Piroska könyve – mint mondtuk – műfajt avat könyvkiadásunkban; jó lenne hinni, hogy nem marad egyetlen is ebben a műfajban. Csak a módját kell megtalálnunk annak, hogy mások is, akik szívesen vennének tollat a kezükbe, hogy elmondják életük folyását, ezt meg is tegyék. Mert néha csak a jó szó, a bizalom és az emberi biztatás hiányzik ahhoz, hogy egy-egy élet tapasztalatai, emlékei mások számára is tanulságos módon megnyíljanak. További paraszti önéletírások megírása és megírásának elősegítése pedig annál is inkább sürgető, mert egyre kevesebben élnek már körünkben azok az emberek, akiknek élete és emlékezete a századfordulótól napjainkig terjedő, eseményekben egyáltalán nem szűkölködő időtartományt átfogja.

Jung Károly

• A FÖLDKÖZELSÉG ÉLMÉNYE •

*Zabosné Geleta Piroška Így zajlott az életem című könyvéről
– utólag, a sajtó alá rendező szemével*

Tán nem is az irodalom, a festészet kapcsán váltódott ki a megjegyzés, mely szerint a naiv művészet gyakran nem is olyan naiv. Sok szempontból nem az. A megjegyzés úgy is értelmezhető, hogy egy-egy alkotás művészi értéke nem alkotója akadémiai képzettségének a mutatója, és megfordítva, a szerző akadémiai képzettsége nem okvetlen mutatója az alkotás művészi értékének.

Minden alkotó a jelenben alkot, s ha az általa sötétnek vélt feketét szeretné világosabbra változtatni, a kortársaihoz szól elsősorban, illetve több-kevesebb reménnyel hozzájuk apellálva áll szemben a legfontosabb legyőznievalóval, az idővel. Hisz minden alkotónak elsődleges célja a maradandó alkotás.

Nagyon megnyugtató lenne minden alkotóra nézve az a biztonság, hogy az „érték“ maradandót is jelent egyben. Végleg elkallódott, tönkrement művészi, irodalmi, kulturális, társadalmi és egyéb emberi értékeink emléke, s a ma is kallódó, szóhoz, levegőhöz nem jutó, régi és új, valóságos értékű alkotások tömege tanúsítja napjainkban is a világ számtalan táján ennek az ellenkezőjét, s igaztalanságát annak a cinikus szemléletnek, hogy ha valóban érték tett volna, akkor biztos megmarad. Vajon nem lenne-e ma is nagyszerű, ha egészében ismerhetnénk pogány kori kultúránk szellemi „értékeit“, vagy ha bizony tudhatnánk, milyen volt mondjuk Mátyás korában a visegrádi vár vagy a smederevói, mikor benne jegyzett a „szendrői énekes“, milyen volt ingatlanjaival és ingóságaival, emberestül vagy mondjuk miként is festett, nem feltételezések alapján, de valójában, csak egy utcája annak a mohácsi vész előtti, szabad királyi várossá lett Zentának, mely nem sokkal rangosodása után földig lerombolódott anyagi és szellemi értékeivel, lakóival együtt. Milyenek voltak a házai, az emberei? Hogy fogalmazódtak meg alkotói gondolataik „akkor“, néhány évtizeddel a megsemmisülés előtt? Mi mindent hordtak magukban azok az emberek? Min kacagtak, mit daloltak, mihez hogy viszonyultak?

Az értékpusztulásnak számtalan módja van. A tudatos, sőt társadalmiasított pusztítástól a divatja múlás okozta érdektelenségig végtelen hosszú és változatos a lehetőségek skálája. Az ember- és könyvmáglyától a százféle elhallgattatásig csak századunkban

hányféleképpen vált semmivé sok-sok megszületett vagy már a megszületése előtt elfojtott nagyszerű emberi alkotás?!

Mit ért a gondja annak az utolsó inka királyfinak, aki nem értette, miért vannak annyira oda a hódító spanyolok azért az aranynak nevezett, hideg, sárga kőért, mikor annyi nagyszerű virág nyílik lent a völgyekben. Bele is pusztult. De gondja örökérvényű emberi megfogalmazásként, előbb nyilván harsona kacaj közt, s csak itt-ott néma hőkölést kiváltva maradt fent máig.

Folytatható lenne a példasor a végtelenségig, az ember őstörténetétől napjainkig. A közelmúlt életünk alkotója, a távoli múlt kultúránk része. Minél mélyebb a múltismeretünk, annál érthetőbb a jelenünk. (Akinek elhallgatnivalója van a múlttal kapcsolatban, takargatnivalója van a jelenben.) „A kultúrát nem lehet örökölni” – mondta Kodály. Azért minden generációnak külön-külön meg kell küzdeni.

Korunk bonyolult társadalmi rendszereinek egyre bonyolultabb viszonyaiban úgy tűnik, nem véletlen, nem is köldöknézés és nem is feltétlen menekülés egy emelkedő irányú, kutató múlt felé fordulás. (A sóbálvánnyá válás közvetlen veszélye nélkül.)

A felnőttkor szemével csodálni valóan kicsire zsugorodott, szinte „vargát rántott”, gyerekkori hatalmas udvar a világ, s egymáshoz közel került kultúráinak termékei közt ma egyazon tisztelettel telt kíváncsiság tapintja végig a dómokat, felhőkarcolókat s az egyéb monumentális alkotásokat, s azok tövében a néger kéz faragta fekete fafigurát meg a mexikói vagy a keleti szöttest. A néprajzi érdeklődés, úgy tűnik, nemcsak fura, nosztalgikus divat, ahogy azok mondják, akik csak a formát veszik észre, hanem egy természetes emberi vonzalom megnyilvánulása a kicsi és a nagy közösség iránt, melynek részese, sőt annál jóval több: tagjai vagyunk. A megőrzött, néha csempe „öreganyámtányér” a városi falon, egy sarokban a rokka vagy a szüette máktörő nem mind újjagdag sznobizmusbéli, fedezet nélküli formalobogtatás, de összefogott tér-idő-tárgy-ember viszony, mint az anyák által félretett, több generációt végigszolgált gyerekkori első kising, vagy az apák csomagolta, csak egy gyereket szolgált, de félretett, első kicsúszkált fenekű nadrág valahol a szekrény fenekén.

•

Zabosné Geleta Piroska könyve csak nálunk, Vajdaságban kivételes. Egyébként szervesen beletartozik azoknak a paraszt vagy tán tágabb fogalommal: „népi“ önéletírásoknak a sorába, amelyek az utolsó néhány évtized alatt méltán vonták magukra nemcsak a néprajzi érdeklődésű olvasók egyre bővülő táborának, de az egész magyar olvasóközönségnek a figyelmét. Ezeknek a naiv önéletírásoknak a naiv volta a szerzők ilyen irányú iskolázatlanságára vonatkoztatható csupán.

A természetes, mondhatnánk elemi erővel felszínre kívánczó mondanivaló a veleszületett s nem iskolapadban, hanem az élet folyamán nevelődött, érlelődött írásbeliség, elbeszélő képesség, s mindez mögött a minden alkotások létrehozóitól *conditio sine qua non*-ként megkövetelt emberi fedezet (gondolkodásmódban, viszonyulásokban) ezekben az írásokban elégségesnek bizonyul ahhoz, hogy a tanult, céltudatos formai idomulások hiányát természetes egyszerűséggel hidalja át.

Mi az, ami ezeket az írásokat vonzóvá teszi a mai olvasó számára? Úgy tűnik, elsősorban három tényező: 1. az átélt igaz, 2. az őszinte szó elvárása, 3. hétköznapjaink egyszerű emberének természetes, izgalmas nyelve. Ez utóbbi szempontjából ezek az írások szinte ellenpólusai a modern formai törekvések útkereséseinek, amelyek teljes megértése gyakran intellektuális értelmi szintet, sőt sokszor egyfajta bennfentességet igényel.

Magától értetődő: mint bármelyik más korban élő író ember írásai, ezek a művek sem mentesek az uralkodó társadalmi rend általános érvényű hatása alól számos szempontból, többek között az „átélt igaz” meg „őszinte szó” korlátait illetőleg. Ha a téma engedi, e kettős – a természetes népnyelv közös, szép varázsa – maradéktalan művészi élmény.

Az „egyszerű” ember társadalmunkban korántsem „naiv” ma már a szó viszonyulásokat, megítéléseket fedő értelmében. Tudatukban számtalan forráson nevelt külső és belső tényező munkál, társadalmi, családi vagy személyes (ízlés, méltányolás, félelem vagy száz szempontú meggondolás), melyek végső eredménye írott szóban a különböző mérvű, ilyen vagy olyan indokú elhallgatás.

Nem tudományos igényű, teljes képre törekvő szociográfiai vagy pszichológiai tanulmányok a naiv önéletírások. Irodalmi igényű művek a művészet pozitív és negatív jellegzetességeivel. Eleve „szűrt” alkotások, az éppen aktuálisan megítélt kiadhatóság igényével formálták, a személyi, a családi vagy akár a társadalmi, politikai, történelmi „átélt igaz” elmondhatónak vélt részei, amiben a „mindent elmondtam, úgy, ahogy volt” illúziója csak a sok, számos meggondolás korlátain belül érvényesül – inkább a szerzőre, mint a kortárs olvasóra is megnyugtatóan.

A naiv alkotók munkáiban épp szakmabeli jártasságuk híján ezek az elhallgatások gyakran előbb észrevehetőek az olykor elgondolkozató, sőt megdöbbenő aránytalanságok tükrében. (Önéletrajzokról van szó!) Ez alól Zabosné Geleta Piroska sem kivétel, önéletírásának legelső változatában például asszonnyá válásának életre szóló élményét előbb egy mondatban idézte fel: „Akkor férjhez mentem, mint a többi falusi lány.” Ugyanakkor egyik-másik népszínmű rendezését, szerepét, egyáltalán lebonyolítását tízoldalakra menő részletességgel érezte fontosabbnak (talán a „magánügy” – „közügy” jó megérzésével?).

Zabosné esetében a pontos társadalmi hovatartozás sem egyszerű és egybehangzóan eldönthető. A bácskai falu aktuális átalakulásai, amelyek gyakran több generáción keresztül alakulnak élesebben is elhatárolható kategóriákba, úgyszólván állandóan a földközelség, jegyében bonyolódik. Geleta Piroska esetében a nagyszülők a kimondottan földművesek. Apja, férje s jómaga csak rövid periódusokra szakad el a földműveléstől, aztán újra meg újra visszatér hozzá. De ez a földművelés nem a klasszikus, bácskai, búza-kukoricatermelő, szűkebb értelemben vett földművelés. Ez már a nagymamától kezdve (azt is beleszámítva), szűkebb pátriájára, Horgosra jellemző jegyekkel paprikatermelő (iparos és ipari termeléssel). Meg itt van hozzá a szőlő.

Azt mondják, Vajdaságban azért nincs fejlett urbánus kultúra, mert a városi családi hagyományozás rövid életű. Az értelmiségi városi lakosok hatalmas hányada nagyszülői ágig még paraszt. A városban gyökerezett értelmiségi aztán egy, legfeljebb két generációig tart, egy-egy, esetleg két gyerekkel generációnként, akik

•

aztán vagy ivadék nélkül halnak ki, vagy nagy központokba, esetleg országon kívülre vándorolnak. Honnan lenne hát urbánus kultúrhagyományozás? De a földközelség élménye állandó jellegű az itt élők minden kategóriájában. Egy-egy értelmiségivé lett vajdaságit számtalan családi, közvetlen vágy, közvetett érdek meg sokfajta egyéb szál fűz itt a földhöz generációk hosszán, néha jobban, néha kevésbé kifejezetten.

Zabosné önéletírásából egyszer egy részletet (előzetes engedélyével) bemutatóként újságba adtam. A cím alá azt írtam: „Zabosné Geleta Piroska parasztasszony.” A megjelent munka fölötti őszinte örömmön túl egy sértődött arc várt. Zavart, kétellyel teli pírral vegyített ugyan, de – háborgás. A paraszt titulus miatt.

Megdöbentett ez a nem várt hatás. A bácskai falu kasztosodásának ilyen finom, vagy belülről nézve tán már nem is annyira finom árnyalataira való ekkora érzékenység. Mert meggondolandó az, hogy évek, évtizedek óta alapfokon a földből él, az mit sem változtat azon, hogy már az apja is cipésmester, aki a század elején mozit csinál és vezet, az elsőt a faluban, s ebből a státusból errevalósi szemmel jogos, természetes és indokolt az életre szólóan mélyre temetett „tanítónő szerettem vona lenni” álom; a férje meg cséplőgépgazda, mondjam tán így: „cséplőgép-tulajdonos”, meg együtt kocsmárosok – szóval iparos, azaz akárhogy vesszük, nem paraszt. Hogy közben egyik lábbal földművesek is az összes foglalkozások közül a legkontinuálisabbban, meg fejadagért dolgozó szövetkezeti tagok is egy időben? (No, nem sokáig!) Öntudatában ez a státus az ideiglenes, a mellékes. A felkapaszkodottság megszerzett joga a vitán felüli.

Míg a parasztság, a „nép” fogalmának szélesebb értelmével nyugtattam meg, egyébként könnyen, mint ennek a fogalomnak a szerelmesét, magamban elismermertem falujából és korából eredő igazát. Azét a korét, amelyik szülte, nevelte társadalmi öntudatát.

A mondanivaló és a stílus, épp e műfaj jellegzetességeként, jegyiben néha nehezen szétválasztható. Mert a falusi, kendős fejű öregasszony fogalmához (kézenfekvő példaként) mosoly nélkül tán nem is köthető képsor, amelyben ez az öregasszony a televízió előtt egy „remekbe szabott“ labdarúgó-világbajnoksági gól hevében, mindkét kezét a levegőbe csapva, önfeledten ordítva ugrik a

•

•

fotel tetejére, aztán úgy ölelkezik „sportrajongó“ vejevel, mintha a százezres hangorkán szerte a lelátókon meg a világ sok képernyője előtt az ő személyes sikerét ünnepelné. Korosztálybéli asszonytársai ilyenkor kintről mosolyogják meg a bolond férfiakat. Ő a viláért sem hagyta ki egy ilyen meccset.

Stílusa a mi világunk tükre. Azé a mai észak-bácskai, horgosi világa, ami nemcsak mondanivalójában, de gondolkodás- és írásmódjában is megtalálja helyét a tarnabodi Berényiné hömpölygő, jóízű, szinte üdítő parasztepikája meg a döbröközi hírversíró Nagy Kovács István külön érdekességű önéletírása között az egyre nagyobb számú hasonló írások társaságában. Sok-sok szempontból kézbe és észbe vehető útjelként, a változó idő változó emberének.

Burány Béla

• MŰFAJAVATÓ KÖNYV – DE... •

A racionális szervezettséget és tervszerűséget magáénak nemigen mondható, az egyéni kezdeményezésekre támaszkodó jugoszláviai magyar folklorisztika kétségtelen erényei közé tartozik, hogy a jobbára magukra hagyott terepi gyűjtőink a legnépszerűbb, s a kutatók körében is legkapósabb népköltészeti műfajok – a népdal, népballada és népmese – után a vidékeinken kevésbé ismeretes, olykor pedig ritkaságszámba is menő műfajok és műfaji csoportok felé fordulnak egyre gyakrabban. A dal és ballada között elhelyezkedő folklór epikus ének; a találósok; a proverbiumok; az epikus gyermekfolklór; a köszöntők; az erotikus népmesék újabb vagy közelmúlti gyűjtése és kiadása egyaránt azt az öröndetes tényt példázza, hogy népköltészet-kutatásunk meg- és meghaladja a fent említett „műfaji szentháromság” kereteit, s újabb és újabb műfajok és műfaji csoportok ugarát töri fel vidékeinken.

A külföldi kiadványok mellett az egyéni kutatók ösztönösen jó tájékozódását, műfaji irányvételét dicsérő folyamat terelhette – csaknem másfél évtizeddel ezelőtt – dr. Burány Béla figyelmét is az egyik különleges, sőt paradox folklór irodalmi műfaj, a *paraszti emlékirat* felé.

Műfajunk paradoxális volta az írásosságában rejlik: a népi, tehát *szóbeli* irodalom *írott* formája... Ami eleve azt is jelenti, hogy magán viseli a folklórirodalom alkotói törvényszerűségeit általában, s külön a szóbeliség, illetve szájhagyományozás tipikus népköltészeti jegyeit is. A voltaképpeni, a valódi *folklór* emlékiratot nyilván épp az különbözteti meg az amatőr, a műkedvelő, a dilettáns *írástudók* memoárjaitól, hogy írott formája ellenére is a folklór, tehát szóbeli epika ismérvei uralják világlátásban, prózapoétikában és stiliztikában egyaránt. Vagyis, ahogy az utószó *általában* e műfajra vonatkoztatva igen találóan írja: e paraszti önéletírások szerzőinek esetében „mintegy öntudatlanul is saját közösségük szabályozó rendszere irányítja tollukat...”

Könyvünk utószóból kompilált fülszövege paraszti önéletírást, népi életrajzot ígér az olvasónak. Zabosné emlékiratának első lapjai azonban erősen megkérdőjelezzik, a könyv egésze pedig teljes mértékben is kétségbe vonja e műfaji besorolás jogosultságát.

Horgosi szerzőnők (szül. 1910) memoárját mindenekelőtt alapvető folklórszociológiai tények zárják ki a voltaképpen paraszti önéletírás népköltési műfajából.

Az apai nagyszülők szegedi származású paprikatermesztők voltak (Horgoson az elsők közt honosítják meg ezt az új mezőgazdasági kultúrát), az apa viszont a szegedi inasévek után önálló cipészmeister, majd az első horgosi mozi tulajdonosa, aki általában könyvvel vagy újsággal alszik el, s fiatal korában amatőr színielőadásokat is rendez... Természetes tehát, hogy Geleta Piroska gyermekkorának művelődési alaprétégét nem a folklór-, hanem a sajtósági iparoskispolgári kultúra rakja le: az óvoda, az iskola, a tánciskola, s a tevékeny amatőr színjátszás már az iskola padjaiban is. És mindennek jelképes-beszédes betetőzéseként az első „szerenád” – ahogy szerzőnők írja – az első „imádójától”: „*Akácós út, ha végigmegyek rajtad én...*” Mesékkel is *könyvből* ismerkedik időközben, népdalt pedig, autentikus közegében, jobbára csak a paprikafűzőktől hall olykor. S a férj is iparos: tanyai származású szakképzett gépész, majd cséplőgép-tulajdonos – és szintén amatőr színjátész, sőt rendező...

Az új házások 1930-cal kezdődő közös életútját aztán ez a hivatásszámba menő tevékenység, a színi amatőrizmus határozza meg döntően, függetlenül attól, hogy időközben éppen cséplőgép-tulajdonosok, kocsmárosok vagy szőlőtermesztők-e a kenyérekereket formája szempontjából. A felszabadulás után e közös amatőr kultúrtevékenység afféle családi munkamegosztás eredményeként szakosodik is (a házaspár egyik tagja főleg rendez, a másik meg népitánc-instruktorként tevékenykedik), s az egész környéken híressé vált műkedvelő házaspár csaknem professzionáta kulturális ténykedésének szép társadalmi elismeréseként szerzőnők végül is Októberi díjban részesül.

Természetes és jogos is tehát, hogy egész könyvét a tehetséges és kiemelkedő művelődési amatőr, a falusi kultúrmunkás tudata és öntudata hatja át, s nem a kreatív folklóregyéniségé. A „parasztoktól”, a „néptől” szerzőnők diszkréten bár, de következetesen disztinválja magát, róluk mindig többes szám harmadik (s nem pedig első) személyben szól – még akkor is, amikor igen gyakran spontánul együtt érez nyomorúságukkal, s kisebb-nagyobb problémáikkal.

•

Zabosné Geleta Piroska és műve szempontjából azonban nem kevésbé volt fontos és meghatározó erejű az a körülmény sem, hogy – könyve tanúságaként – a mezőgazdasági foglalatosság időszakában sem került tartósan testközelbe egy eleven szájhagyományozó közösséggel. A folklorisztikában számon tartott ama *összekötő réteg* tagja sem volt tehát, amely nem a tipikus – földműves-paraszti – folklóregyedekből tevődik össze ugyan, azonban a hagyományozódás, szóbeli tragédia eleven folyamatába oldódva, s az ún. hivatásos kultúrát is közvetítve a népi felé, maga is tevékenyen részt vesz a folklór irodalom életében és éltetésében. Zabosné, az immár affirmálódott kultúrmunkás tehát nem váltott kultúrát; ő már kisiskolás korában, a tízes évek végén, s a húszasok elején is ebben: az *írásos* kultúrában élt, s nem pedig a szóbeliben, s nem a folklórral, hanem a népi és hivatásos művelődés *közötti*, műkedvelő színikultúrával került tevékeny és tartós kapcsolatba. S miközben ezzel a tevékenységével a felszabadulás utáni évtizedekben határozottan kiemelkedett környezetéből, a műkedvelő írástudásban, amatőr betűvetésben is tetszetős szintet vívott ki magának. Emlékirata nem a népi/szóbeli irodalom írásos lecsapódásának, hanem anyanyelvű íráskultúrájának örvendetes szekularizálódásának a dokumentuma; nem az autentikus folklóralany paraszti önéletírása, hanem a tehetséges színi műkedvelő, a sokoldalú kultúrmunkás és amatőr írástudó memoárja. Könyve ilyen értelemben csakugyan műfajtavat könyvkiadásunkban – ahogy az utószó állítja –, de közel sem népköltési műfaj, hanem műkedvelő-irodalmit, amelynek nem folklorisztikai, hanem művelődéstörténeti a jelentősége mindenekelőtt. Nem utolsósorban azért is, mert anyagában hasznos adatokat szolgáltat egy faluközösség művelődési krónikájához, főként pedig amatőr színjátszásának történetéhez.

Ennek az anyagnak a *megformázása, közlésmódja* azonban semmi szerves kapcsolatot nem mutat a szóbeli epika hagyományával, s „a szóbeliség hosszán hömpölygő sodrása”, illetve „a szóbeliségre emlékeztető szövegsodrás” utószóban emlegetett erénye sem a *népi epikusé* valójában, hanem a tehetséges *műkedvelő írástudóé*. Amikor tucatjával olvassuk a könyvben az ilyen kiabálóan antinépi, már-már szakírói mondatokat: „Még egy fájdalmas epizóddal tartozom...”

és „Könnyedén vettem a játékot (ti. a színpadokon – B. I.), minden fölösleges sallang nélkül”; vagy amikor a szerző arról tudósít, hogy a tánciskolából kikerülve „a simitáncot már jártuk a bálban. Aztán jött a tangó, a blúz, a rumba, a fox”; s amikor arról számol be, hogy az egyik futball-világbajnokságról, lelkes szurkoló lévén, immár a tévéérában *naplót* vezetett – akkor nem ezen a stilsztikán, s nem is ezeken az önmagukban kedves kis élettényeken derülünk, hanem az utószó buzgalmán, hogy e könyvet mindezek ellenére *paraszti* önéletírásnak vagy *népi* önéletrajznak minősítse. S akaratlanul is a közismert Tolsztoj-anekdótára asszociálunk, miszerint az igéit a halála óráján is élni/halni akaró nagy, civilizációtól megundorodott szökevény a szökést sikertelenné, sőt tragikusan groteszkké is tevő tudós orvosprofesszorok láttán halálos borzongással sóhajt fel: „*Nem így hal meg egy paraszt...*” Nos, könyvünk olvastán ;mi sem mondhatunk mást: *nem* így gondolkodik, *nem* így lát, *nem* így beszél, *nem* így fogalmaz egy paraszt, *nem* így „önéletír” a nép...

A sajtó alá rendező és szöveggondozó dr. Burány Bélának a kötet megjelenése után látott napvilágot egy igen tanulságos cikke (A földközelség élménye. Zabosné Geleta Piroska... könyvéből – utólag, a sajtó alá rendező szemével. *Magyar Szó*, 1984. ápr. 7.), amely a műfaji besorolás közben jóval szkeptikusabb szerzőnőnk önéletírásának paraszti, illetve népi jellegével szemben. Zabosné folklórszociológiai hovatartozását is óvatosabban írja körül, mint az utószó, a „paraszti vagy tán tágabb fogalommal »népi« önéletírások” népi jellegével szemben általában is némi ironikus/idézőjeles távolságot teremt, s alternatív fogalomként a *naiv önéletrajzot* használja, amelyet „irodalmi igényű” műfajnak tart, „a művészet pozitív és negatív jellegzetességeivel” együtt. Dr. Burány sem minősíti ugyan e saját mentorságával, ösztönző-buzdító segítségével életre hívott könyvet a műkedvelő *irodalom* dokumentumának, ám nem is azonosítja a „hömpölygő, jóízű, szinte üdítő paraszti epikával” – csupán melléhelyezi. S leír egy mindennél tanulságosabb anekdotát a könyv keletkezésével kapcsolatban: „Zabosné önéletírásából egyszer egy részletet (előzetes engedélyével) bemutatóként újságba adtam. A cím alá azt írtam: »Zabosné Geleta Piroska parasztasszony«. A megjelent munka fölötti őszinte örömmön túl egy sértődött arc várt.

•
Zavart, kétellyel teli pírral vegyített ugyan, de – háborgás. A paraszti
titulus miatt.”

Mindezért csak sajnálni tudjuk, hogy e művelődéstörténeti szem-
pontból mindenképpen hasznos és kiadásra érdemesült műkedvelő
emlékirat utószavaként (Jung Károly) vagy bevezetőjeként nem a
sajtó alá rendezőnek e cikke látott napvilágot. A kézirat keletkezés-
történetét, illetve a szöveggondozás módját és mértékét is vázoló
adalékkal együtt. A kiadás szakszerűsége ezzel sokat nyert volna.

Bosnyák István

•

•

•

• „HOGY LÁSSÁK, HOGYAN ÉLTÜNK, DOLGOZTUNK” •

A népi, paraszti önéletrajzok publikálása újabb keletű. A szóbeli hagyományokat gyűjtő nyelvészek és néprajzosok gyűjtéseik során gyakran találkoznak folklór jellegű paraszti írásos hagyománnyal: levelekkel, emlékiratokkal, számadáskönyvekkel, daloskönyvekkel, önéletrajzokkal, katonaságról, fogságról szóló feljegyzésekkel. Nagyon sokáig keveset törődtek velük. Az írástudatlan személy szóbeli megnyilatkozása kedvesebb volt nemcsak a nyelvész fülének, hanem még a néprajzosénak is. A gazdasági, társadalmi, művelődési körülmények változásával azonban mind a népnyelv, mind a néprajz kutatásában új embertípussal kell számolnunk. Az új körülményeknek megfelelően az írástudók vannak többségben. A közösségi munkaalkalmak még kedveznek ugyan az élőszóban történő hagyományos módon való előadásnak, de műfajváltás történik, a mesét a szubjektív élettörténet, igaz történet, anekdota, vicc váltja fel. Az élményelbeszélésekben, önéletrajzokban azonban a jelen hangja mellett megszólal még a hagyományos folklór is, a múlt visszhangja, s mindig ott van a társadalmi háttér, a társadalmi csoport is, melyhez tartozik az illető, annak gondolatait, érzelmeit szövi be előadásába sokszor még akaratlanul is.

Zabosné könyve az első, Jugoszláviában magyar nyelven megjelent népi önéletrajz. Megjelentet írtunk, mert tudunk néhány asztalfiában lappangó önéletírásról, s még hány lehet, amelyről nem tudunk. Kiss Mihályné Papp Lídia például özvegyi magányát enyhítendő ült neki önéletírásának Moravicán. Szép fogalmazásban, de sokszor nehezen olvashatóan gyűltek az események a füzetben. Írt gyermekkoráról, későbbi cselédsorsáról, házasságáról, mindennapi életéről. A füzet lapjain megelevenedett a századforduló falujának közössége és maga a vallomást tevő személy. Sajnos akkor, körülbelül húsz éve, nem jelenhetett meg, mert még nem volt érdeklődés az effajta írások iránt. „Jó lesz a pesti unokáknak!” – törődött bele a sorsba Lidi néni.

Erős Teréz vojlovicai parasztasszony, Kovács Juli néni, soha el nem feledhető, kedves adatszolgáltatónk lánya, változatos életútjának egy-egy állomását rendkívül szemléletesen, szép kerek történetbe foglalva mondja el és írja le. De eddig hiába biztattuk, írja le maga és családja életének történetét, hisz beleférne a Bukovinából

Vojlovicára költözött kiváló mesemondó nagyapa, szerepet kapna édesanyja is, a sokat megélt és nagy intelligenciájú parasztasszony, a népi hagyományok tudója és átadója, és önmaga, aki a népi hagyományoknak nemcsak tudója, hanem tudatos felhasználója is.

De Zabosné könyvéről akarok szólni. Zabosné Geleta Piroska önéletírása, hál' istennek, nem maradt az asztalfiókban. Dr. Burány Béla ösztönzésére, támogatásával, segítségével napvilágot látott nemcsak a szerző öröme, hanem képletesen „az unokák, dédunokák” öröme, „hogyan lássák, hogyan éltünk, dolgoztunk”, hogy tudják meg, hogyan harcoltak a mindennapi kenyérért, de a hétköznapiakat megszépítő szépségért, a szép, az értékes hagyományok ápolásáért, továbbadásáért, a kultúráért is. S minderről a szerző nagyon szép fogalmazásban, ízes, sok népi elemmel átszótt nyelven vall.

Zabosné Geleta Piroska, a félparaszti sorban, a falusi paraszti társadalom egy magasabb fokán, falusi iparoscsaládban felnövő, de paraszti környezetben élő és a paraszti sorsú, erős fájú nagymama, Mosó Panna mindennapi életvitelében, gondjaiban, küszködésében részt vevő gyermeklány a paraszti világgal is megismerkedett, s „úgy szívott magába mindent, mint éhes gyerek a tejet”. Később, asszonyi életéről vallva kiderül, hogy akkor sem kimondottan kétkezi földművelésből ered mindig a család jövedelme, noha a „homok”, a paprika, a szőlő szinte állandóan jelen van életében.

Ez a társadalmi helyzet a falu közösségében a kimondottan falusi, paraszti hagyományok, folklórtermékek ápolásában meghatározó volt szerzőnk számára. Ő nemcsak maga akart benne gyönyörködni, másoknak, más nagyobb közösségeknek is meg akarta mutatni. Ez a vágy vitte a Gyöngyösbokréta felé. Én akkor találkoztam vele éppen, amikor „...megtörtént az az ülés, amelyiken otthagyták velem a Gyöngyösbokrétát... felbomlott a horgosi Gyöngyösbokréta”. (229.) Ez nagy lelki megrázkódtatást jelentett neki. Nagyon nehezen tudta elviselni, megérteni pedig talán soha. Még ma is fájó emlék.

A műkedvelés, a színjátszás sok lelki gyönyörűséget, felüdülést, testi és szellemi kikapcsolódást hozott ennek a szépség, a kultúra után áhítozó, másokat nevelni, tanítani akaró, gyermekkorában tanítónősegről álmódó asszonynak, aki tette zokszó nélkül mindennapi munkáját, élte asszonyi életét, de igazi énje a műkedvelés,

•

a kultúra ápolása, szervezése során bontakozott ki, ott teljesedett ki. Ez volt az igazi terület, ahol a maga és mások gyönyörűségére megtalálta a helyét.

Míg mindezt megtudjuk, közben elénk áll Horgos, a kis falu embereivel, hétköznapi és ünnepi életével, szokásrendszerével, erkölcsi normáival, hiedelmeivel, s amint Jung Károly írja utószavában: „...ha az egyéni sors tükrében is, Zabosné Geleta Piroska önéletírásán keresztül szűkebb hazánk történelmének egy-egy szakasza is kirajzolódik, ahogy a nagy történelmi sorsfordulók átgyűrűztek és lecsapódtak egy falusi asszony életének mindennapjaiban és emlékezetében.”

Köszönet a szerzőnek, hogy mert és akart tollat venni a kezébe, és leírta tanulságul mások számára az életét, de köszönet illeti dr. Burány Bélát is, hogy buzdította, segítette a szerzőt nem is olyan könnyű munkájában, s végül a kiadót is, hogy lehetővé tette a könyv megjelenését.

Penavin Olga

•

•

•

• ZABOSNÉ GELETA PIROSKA ÖNÉLETÍRÁSA •

Zabosné Geleta Piroška *Így zajlott életem* című, 1983-ban kiadott műve az első könyv alakban megjelent paraszti önéletrajz a Vajdaságban. A horgosi születésű asszony életútmondása a századelőtől a nyolcvanas évekig tárja elénk életének és szülőfalujának főbb eseményeit és ezek történeti hátterét. A szerző iparos-paraszti családban született: apja cipésmester volt, aki időnként a cipészet mellett mozit is működtetett, előbb Horgoson majd a háború után Törökbecsén. A paraszti-félpaszti életforma édesanyjára és nagyanyjára, Mosó Pannára jellemző. Édesanyja paprikatermesztéssel, a szüle pedig a piaci kocsonya- és kenyérárulás mellett szőlőtermesztéssel foglalkozott. A nők tartották össze a családot, a férjek halála után vagy távollétük, háborúba mozgósításuk, fogságuk idején ők a családelemlők, s küzdenek, hogy megőrizzék a birtokukban lévő ingatlanokat. A család az utódok érdekében történő, az élet és a faj fenntartásához szükséges anyai önfeláldozás és védelem színtere. Az asszony ezt a funkciót „azonos módon és változatlanul, mondhatni örök érvényűen képviseli a változó világban.”¹ Ez a szerepe nagyanyjának, Mosó Pannának, majd az anyjának és végül a részeges férj mellett neki is. Nagyanyjáról meg is jegyzi, hogy „úgy áll családjai közt akkor is, ha viharos szelek fújnak, akibe mindig bele bírtunk kapaszkodni.”

Önéletrajzát az első gyermekkori, öregapjához és a nagyszülők házához kapcsolódó emlékek felelevenítésével indítja. Ezután mások emlékével, apja szegedi cipészinas éveinek leírásával folytatja a történetet. A narrátor nevét és születési adatait csak a 38. oldalon tudja meg az olvasó, amikor rátér az iskoláskori emlékek felidézésére: „Szeptember. Ragyogó napsütés van odakint. Amikor anyám beíratott az iskolába, éppen ilyen szép, lombját hullajtó, őszi napsütés volt. És már el tudtam mondani szépen, értelmesen a tanító néninek, hogy: Geleta Piroška, született 1910. május 14-én.”

A paraszti önéletrajzok értékes kortörténeti dokumentumok, történeti-néprajzi források, amelyekből számos olyan tudományterület juthat információkhoz a paraszti kultúráról, „amelyek más forrásokból csak nehezen, közvetett úton közelíthetők meg (pl. a nép mindennapi élete, a paraszti háztartás problematikája, a gazdál-

¹ Nagy Olga: *Asszonyok könyve*. Budapest, 1988, Magvető Kiadó, 7.

•

kodás formái, a paraszt tudatvilága stb.), másrészt értékes adatokat szolgáltathatnak a különböző tudományágak (társadalomtörténet, néprajz, nyelvtudomány, meteorológia stb.) számára.² Geleta Piroska önéletrajzából kirajzolódnak előttünk egy észak-bácskai település lakóinak mindennapjai: munkájuk, hétköznapijaik és ünnepeik, iskoláztatásuk, művelődési életük, szokásaik, babonáik, életkörülményeik, gondolkodásmódjuk.

Az önéletrajzíró születésével kapcsolatban a nép hiedelemvilágáról, az üstökös háborút jósló hiedelméről szerzünk tudomást: „Én meg tényleg pünkösdre születtem. Anyám egyszer azt is mondta, hogy épp a kalácsot sütötte. Öt nappal voltam ügyesebb, mint a Halley-üstökös. Az 1910. május 19-én jelent meg. A Sárkány Vittuska néni, aki 1896-ban született, látta is. Úgy mesélte, hogy egy szombat vagy vasárnapi napon este Horgostól Szeged felé megjelent az égen egy nagy csillag formájú tünemény, aminek nagyon hosszú volt a sugara. Majdnem leért a temető fölé. Ahogy a Vittuska néni mondja, már mindenki a háborút jósolta akkor is. A csillag magasan állt az égen, sokáig látható volt.” Leírásaiból megismerhetjük a cipésmesterséget, annak szókincsét, eszközeit, az inaskodástól a mesterség kitanulásáig tartó periódust, a korabeli cipőfajtákat és ezek korhoz kötött viseletét. Apja cipésműhelyében dolgozott egy Horvát Illés nevű inas, akit csúfnéven Töncsöre Illésnek hívtak. A csúfnév eredetének magyarázatakor felidéződik a Rózsa Sándor-hagyomány is. Töncsöre öregapja ugyanis Rózsa Sándor bandájában volt betyár, s a betyárvezér egyszer haragjában leharapta az orrát. Emiatt nevezték el az öregapját Töncsörének, s ez csúfnév rajta maradt az utódokon is. A Kárász családról szóló epizódban ismét felelevenednek a Rózsa Sándor-legendák. A Kárász család szájhagyománya szerint a betyárvezér bejáratos volt kastélyukba, s ahány betyár volt a bandájában, az minden évben aratás után kikapta a kommenciót, ezért nem háborgatták, sőt védték a családot: „Ha Kárásziek mentek Bécsbe, csak egy lovászfúval értesítették Rózsa Sándort, hogy mikor lesz az

² Varga János: Öreg Gyükér József krónikája 1781–1866. *Agrártörténeti Szemle*, 6. sz. 453. Idézi Hoppál Mihály – Küllös Imola: Parasztönéletrajzok – paraszti írásbeliség. *Ethnographia*, 1972. 2–3. sz. 284–292.

•

indulás. Mire a kocsi kiállott a kastély elébe, Rózsa Sándor emberei körülfogták a kocsit, és elkísérték egész az osztrák határig. Ott eltűntek, mintha a föld nyelte volna el őket.” Az elbeszélő idézi a szegedi bakterház örök történetét is Rózsa Sándor bújtatásáról. A betyár a kis bakterházban keresett többször is menedéket a csendőrök elől: „Úgy érkezett, hogy gyorsan belépett az ajtón, ujját a szájára tette, jelezve, hogy csendben legyenek, majd gyorsan bebújt a heverő alá. Ha jöttek a csendőrök, mindenki letagadta, hogy valamikor is látta. Mert azt is mondta az öreg Fodor, hogy a szegényebb sorsú gyerekeknek mindig osztogatott élelmet meg édességet is.”

A gyermekkor és az iskolás évek különféle gyermekjátékokról (homokozás, tekézés, iringálás, Cika ide, párom!), a neveléstörténet kutatói számára értékes tanulási és nevelési módszerekről, tanfelszerelésről és iskolai tananyagról tudósítanak. Az agrártörténészek a föld megműveléséről, aratásról, cséplésről, paprikatermesztésről, a paprika feldolgozásáról, a szőlő műveléséről és a szüretéről találhatnak adatokat. A szerző bemutatja a disznóvágás, a kenyérsütés munkafolyamatát, részletezi a konyhák fölépítését, berendezését, és hosszasan sorolja a bennük készült ételeket.

Az önéletrajzban a családtörténeti vonatkozásokon kívül vagy azokkal kapcsolatban az elbeszélő a közösségről, Horgosról is közöl információkat. Beszámol az első szőlővesszők telepítéséről a szélhordta sivár homokba. Más nem termett meg a homokon, emiatt a lakosság az 1800-as években szőlőtelepek létrehozásával próbálkozott. Az önéletrajzíró összefoglalja a horgosi paprika történetét a kezdetektől a Vitamin gyár megépüléséig, a horgosi paprika ismertté válásáig: „Horgoson a századforduló elején, az 1900-as évek kezdetén kezdték jobban termesztetni a paprikát. Darázs, Farkas, Csamangó Pál és Geleta István nagyapám voltak az elsők, akik behozták. Az ő szüleik még az 1870-es években a Kárász-uradalomnál dolgoztak. Nagyapám és Csamangó Pali bácsi Röszkéről hoztak asszonyt. Pali bácsi Pap Rozáliát, nagyapám szülemet, Mosó Annát vette feleségül. A menyecske nem sokkal többet hozott, mint ami rajta volt, de hozott magával egy kincset, ami csak jóval később kamatozott. Ez a kincs a »szegedi földi, kéterejű paprikamag« volt. A menyecske kiszórta a zacskóból a paprikamagot, aztán kimosta, kicsíráztatta,

és a palántás ágyakba vetette. Így kezdődött.” Megtudjuk azt is, hogy mikor jelent meg a faluban az első cséplőgép, traktor, Singer varrógép, rádió és televízió.

Geleta Piroska autobiográfiájában más információforrásokból is közöl adatokat: a Halley-üstökös kapcsán újságcikkekből idéz, a paprikatermesztéssel kapcsolatban konferenciákon elhangzott adatokat ismertet, beszámol olvasmányélményeiről, a *Bácsmegyei Napló*ban, a *Magyar Szóban* vagy különféle könyvekben olvasott szövegekről: „Nemrégén jutott egy könyv a kezembe. 1974-ben adták ki, *Évkönyv*. Onnan tudom, hogy az első mozielőadást a világon Párizsban, a Boulevard des Capucines 14. szám alatt levő Grand Café szuterénhelyiségében tartották 1895. december 28-án a Lumière fivérek. Magyar mozifelvételeket már 1896-ban készítettek (Sziklai Arnold), még hozzá Ferenc József budapesti látogatásakor és a millenniumi kiállítás felvonulásáról. Ugyancsak ő és fivére, Zsigmond volt az első mozgóképszínház tulajdonosa. Már 1896. június havában, Budapesten, az Andrásy út 41. szám alatt.” Ekkor tudatosul a szerzőben, hogy a Geleta-mozi Horgoson korszerű intézmény volt, mert születésekor, 1910-ben már bejáródott filmszínházként működött.

Az önéletrajz szövegébe személyes élmények mellett a másokkal megesett, másoktól hallott igaz történetek is belefoglalódnak. Gyermekkorától fogva családi eseteket, vendéglősként kocsmatörténeteket, férje cséplőmunkásai között tréfás, erotikus és más „igaz” történeteket hall. Átélt két világháborút, szemtanúja volt az Amerikába munkásokat toborzó ügynökök megjelenésének, majd a kivándorlásoknak. Ezek az események később háborús kalandokat, katonatörténeteket eredményeztek. Az Amerikából hazatértek különféle történeteket meséltek oda- és visszautazásaikról, az ügynökök hamis ígéreteiről, megpróbáltatásaikról, a honvágyról. Ezek a történetek az elbeszélő életének is szerves részei, és beleírja őket visszaemlékezéseibe. Hallotta és „úgy mondja el, ahogy hallotta” azt az árva lányról szóló mondát, amellyel a nép a szelevényi erdőben és a puztán termő árvalányhaj eredetét magyarázza. Közöl egy árvalányhajról szóló nótát is. Önéletrajzába több népdalt, népdalrészletet is beiktat.

Az elbeszélő tevékenyen részt vett Horgos művelődési életében is. Önállóan megörökítette a Gyöngyösbokréta tánccsoport és az

amatőr színtársulat munkáját, a színdarabokat, a szereplőket, rendezőket, zenészeket, a vendégszerepléseket, a vajdasági fesztiválokat.

A szóban elmondott vagy írott önéletrajzok is „jóval nagyobb teret szentelnek a fiatalkori éveknek, mint az érett kor eseményeinek; a közeli évek emlékei pedig rendszerint egészen röviden összegződnek.”³ Ez a megállapítás Zabosné Geleta Piroska önéletrajzára is érvényes. A jelen eseményeiről röviden szól, megbontja a kronológiát, hogy visszatérhessen gyermekkori, fiatalkori élményeinek elmondásához.

Az önvallomások megírásának több indítéka is van: valaki idegnek érdeklődésére, felkérésére mondja el életét, más példát mutatni, tanítani akar élettörténetével, vannak olyan önéletrajzok is, amelyek valamilyen igazságtalanság hatására jöttek létre, s vezérfonaluk a panasz, keveseket pedig lelki kényszer, az írás gyönyörűsége vagy a megszokottól való menekülés szükségessége vesz rá az írásra.⁴ Zabosné Geleta Piroska életútjának felidézésével tanítani akart, de egyben maradandót is hagyni maga után. Ő maga erről így vall: „Félve fogtam hozzá, de most már érzem, hogy leírom életem történetét, mert hiszem, hogy lesz benne olyan megtörtént eset, amiből tanulni is lehet.” Munka közben elmúlik a kezdeti bizonytalanság, s újabb értelmet nyer az élettapasztalatok lejegyzése. Az írás menekülést jelent a magányos mindennapoktól, de oktató-nevelő funkciója is van. Egy-egy esetből levonja a tanulságot, tanácsot ad: „A kis csecsemő, alighogy megtanul beszélni, már akkor kell kezdeni azt a tanítást, hogy emberséges emberré váljon, ha felnő.”

A „hagyományos” elbeszéléseket és a női vallomásokat összevetve Nagy Olga megállapítja, hogy előadásmódjuk és formájuk különbözik, az utóbbiak sokkal őszintébbek: „Az elbeszélő talán életében csak egyszer, egy megrendült pillanatában jut el oda, hogy beavat belső titkaiba. Éppen ezért ezek az elbeszélések mintegy »véletlenül«, előre nem tervezve kerülnek elő a beszélgetés során.

³ S. Dobos Ilona: Az „igaz” történetek műfajának kérdéséről. *Ethnographia*, 1964. 2. sz. 201.

⁴ Vargyas Lajos szerk.: Magyar Néprajz V. Folklor 1. *Magyar népköltészet: Élettörténet, önéletrajz*. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó, 261–262.

Az elbeszélőben, »szó szót hoz ki« alapon, valamilyen asszociációs kényszerből kifolyólag juthat felszínre egy-egy történet.⁵ Az iskolás évek leírása után Geleta Piroska is megvallja titkát: „Újra elköszönök tehát töletek, jó öreg iskolák. A vén csengettyű hangja ott messze az időben újra az óra végét jelenti, és én hazamegyek nagy titkossal, amit most, sok-sok év után mégis kimondok: én is tanítónő szerettem volna lenni...” Ismerte családja pénzügyi helyzetét, tudta, hogy kitűnő tanuló bátyját sem tanították tovább a szülei, ezért belenyugodott leánygyermeki sorsába, és az év végi értesítőt vágyaival együtt a fiókba tette.

Írását többször is megszakítja referencialitást megerősítő közbeszólásokkal: „szívemre tett kézzel mondom, hogy igaz volt”, „akármilyen nehezemre esik ma is végiggondolni az akkor történeteket, el kell, hogy mondjam, hogy hű legyek magamhoz”, „nagyon sok emlékem van, amire kitörölhetetlenül emlékszek.” Visszaemlékezését is az írás hitelességének bizonyításával és önéletrajza megírásának indítékával zárja: „És most útjára bocsátom életem történetét. Az életrajzomat. Nyugodt vagyok. Hogy ezt megírtam, ezzel jót is akartam. Amit vállaltam, szívvel-lélekkel csináltam és őszintén. És végtelen örömömről szolgál, hogy úgy el tudtam néha merülni ebbe a munkába, hogy egészen elfelejtkeztem magamról. Nem volt könnyű. Ha másképpen írtam volna meg, valótlanságot írtam volna. Erre pedig nem vagyok kapható senki kedvéért se. Nem hiszem, hogy bárki mondhatja, hogy könnyű volt neki becsületesnek maradni. Megpróbáltam meghallgatni egy tanácsot: »Ne múlj el névtelenül, ha nyomot hagyhatsz magad után.«”

Zabosné Geleta Piroska történetei saját magáról, családjáról, szomszédjairól, ismerőseiről és idegenekről szólnak. Sorsukat meghatározzák a világháborúk, a gazdasági és politikai változások. Ezeknek az eseményeknek egy kis észak-bácskai település lakóira tett hatásáról és ennek a közösségnek az életéről kapunk képet e vallomásból.

Horváth Futó Hargita

⁵ Nagy Olga: i. m. 10.

JEGYZETEK

Zabosné Geleta Piroska *Így zajlott az életem* című önéletírása az 1983-ban az újvidéki Forum Könyvkiadónál megjelent szöveg alapján készült, amelyet Burány Béla gondozott és rendezett sajtó alá. Ebben a kötetben jelent meg először Jung Károly utószava is *Zabosné Geleta Piroska önéletírása* címmel.

Zabosné Geleta Piroska *Nagyanyánk vétke* című kisregényét a *Magyar Szó* című napilap közölte folytatásokban 1986. november 19-e és december 19-e között.

Burány Béla *A földközelség élménye (Zabosné Geleta Piroska „Így zajlott az életem” című könyvéről – utólag, a sajtó alá rendező szemével)* című tanulmányát a *Magyar Szó* adta közre 1984. április 7-én.

Bosnyák István *Műfajavató könyv – de...* című könyvismertetője a *Híd* című irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóiratban jelent meg 1985 februárjában (2. sz. 260–263.).

Penavin Olga *„Hogy lássák, hogyan éltünk, dolgoztunk” (Zabosné Geleta Piroska: Így zajlott az életem)* című könyvismertetőjét az *Üzenet* című irodalmi, művészeti, társadalomtudományi és kritikai folyóirat jelentette meg (XV. évf. 1985. október. 10. sz. 645–646.).

Horváth Futó Hargita kötetben olvasható tanulmányának első változata egy nagyobb terjedelmű összefoglaló írásban jelent meg *Paraszti önéletrajzok a Vajdaságban* címmel 2007-ben (*Hungarológiai Közlemények*, XXXVIII. évf. 2007. 1. sz. 48–64.).

•

•

•